

recomanar a l'autor que resolga de manera positiva aquesta terra de ningú en què es troba immersa la seua escriptura. Una de dos: o s'abandona en braços de l'assaig i de les seues lleis (i serà aquesta l'única manera que les sirenes curriculars no l'acusen sistemàticament de fer «assagisme») o es fusiona sense ambages amb la lògica acadèmica, que no requereix potestats literàries sinó únicament burocràtiques. O fa llibres per als lectors o per al currículum. Dilema gens difícil de solucionar (i que, en el seu cas, em fa la sensació que ja està resolt en realitat) per a una persona intel·ligent no subjecta a cap limitació professional (les claudicacions del pessebre sempre són comprensibles humanament, però mai intel·lectualment). Dilema que, en dirimir-se positivament, ens pot proporcionar un bon creador d'aquest gènere difícil, arriscat i rar que marida la intel·ligència amb la bellesa de l'escriptura i que, a falta d'un rètol millor, coneixem amb l'incitant marxamo de «literatura d'idees». □

Recompte i balanç

Ferran Garcia-Oliver

Errata. Una vida a examen

George Steiner

Traducció d'Albert Mestres

228 pp., 1999, Proa-Enciclopèdia Catalana

Viuure és un ofici, prou raó que en tenia Pavese, i com qualsevol altre només s'apren fent el camí. Però, curiosament, per a aquest ofici del qual no escapa ningú, no disposem de cap manual que ens ensinistre en el seu aprenentatge. Probablement, perquè la vida és sempre una aventura individual i cap experiència resulta mai intercanviable. Per sort hi ha balises i senyals que orienten la navegació, i ens ajuden a mirar-nos-ho tot des de perspectives que demanen el matís i la relativització de les circumstàncies que a espenyes i redolons van emmotlant-nos. Els dietaris, les memòries i les autobiografies són cròniques que, en il·lustrar periples d'uns homes o unes dones incrustades en una geografia social més aviat aliena a nosaltres, ofereixen claus que els uns i les altres han fet o fan servir per sortejar els esculls amb què s'han trobat en les seues llargues o curtes, tant se val, travessies per la vida. Són ben útils, aquests quaderns de peripècies vitals i intel·lectuals. Les vides dels altres, quan són manufacturades per

plomes responsables i atractives, subministren alguns d'aquests senyals lluminosos per als Ulisses navegants, que ho som tots.

Aquestes escriptures cartografien un gènere que, tot i la bondat literària transmissora de seduccions i plaer en la lectura, compta amb una feligresia escassa, encara que devota. La demanda limitada explica bona part de les malfiances editorials, i alhora la perplexitat davant les narratives del pronom personal de primera persona que aconsegueixen infiltrar-se en llocs acceptables de les llistes de venda. La traducció catalana d'*Errata. An examined life* (*Errata. Una vida a examen*) de George Steiner ha estat precedida per la bona acollida entre el públic consumidor de lletra impresa en castellà, com ho avala una segona edició tan sols cinc mesos després de la primera. Caldria no oblidar aquesta dada de partida.

El llibre sens dubte s'ho mereixia, i ara per l'èxit inesperat d'una obra allunyada de la ficció, que ha compensat amb escreix les expectatives dels editors, ara pels crèdits llustrosos del crític, escriptor i professor Steiner, allò cert és que hem de saludar la iniciativa de Proa per fer arribar al lector català un llibre al cap i a la fi elogiat arreu, i destinat a una audiència que depassa, o hauria de depassar, els cercles restringits de consumidors de «tebeos per a intel·lectuals», que deia Fuster. Les traduccions, per a una cultura com la nostra, són un baló d'oxigen, un balcó obert al món tan divers de cultures, i les necessitem com el pa i l'aigua en aquesta batalla desigual, des de la perifèria i sense ressorts estatals de cobertura, per la «normalitat». Els dos anys, però, que ens separen de l'original anglès i de l'edició espanyola posa en re-

lleu els escrúpols de les nostres empreses editorials davant els productes literaris que prenen l'escriptura del jo com a matèria narrativa —*Errata* és, senzillament, un llibre de memòries—, o que serveixen per divulgar «idees», transmetre opinions, indagar o burxar en les consciències individuals i col·lectives, debatre qüestions fonamentals d'avui dia, que de tot plegat *Errata* també en va ben servit.

Steiner és jueu i juga sobre segur: els clàssics. Aquest seria el resum d'urgència d'una singladura personal continguda en dues-centes vint-i-cinc pàgines que saben a ben poc. Els cromosomes mosaics i la passió pels grans homenots de la literatura i la música, modulen una veu que s'ha deixat sentir en llibres combatius i polèmics, en selectes ambients universitaris nord-americans i europeus, o en les pàgines de publicacions com el *New Yorker*, des d'on ha passat pel sedàs del seu ull crític més de cent cinquanta llibres, que es diu prompte.

És una aposta infal·lible, la dels clàssics. De menut, a casa, els ha respirat com una cosa natural; el seu pare s'ha encarregat d'inocular-li'n l'interès, d'incitar-lo a sovintejar els llibres immortals mitjançant jocs de traducció i lectures supervisades. Hi ajuda poderosament, en aquesta pedagogia domèstica, una educació trilingüe —francès, alemany, anglès— basada en la racionalitat, els remors il·lustrats i la tolerància. La seua infantesa fou «una festa absorbent» que anava preparant l'amable recepció de les obres que sostenen la literatura d'Occident. En Homer i Sòfocles, en Shakespeare i Racine —que és la nineta dels ulls d'Steiner— en Dante i Joyce, hi ha condensada la condició humana. La caducitat, eixe corcó que afecta la immensa

majoria dels productes literaris, passa de llarg per les obres que serveixen de referència per a qualsevol cànon. El temps, per contra, n'és el millor aliat. Les proses i els poemes de fa cent, cinc-cents, mil i més anys continuen commoguent-lo –continuen commoguent-nos– perquè no sols parlen de nosaltres sinó que ens parlen a nosaltres: «cada vegada que l'abordem, el clàssic ens interrogarà», diu Steiner. Harold Bloom no se n'allunyava gaire quan deia que l'obra d'un clàssic, la canònica, suscita estranyesa cada vegada que ens encarem amb ella. I les demandes formulades per mitjà d'un text, d'una composició musical o d'una peça d'art ens exigeixen, tant o més que la comprensió, una reacció. El navegant ha sentit ben endins l'esparpell lluminós enmig la fosca, enmig del caos, i vira la nau cap a una *vita nuova*. El clàssic ens salva, ni que siga de certes estupideses.

Cadascú és fill de la seua educació i es deu a les seues pròpies passions. Totes dues imposen barreres a successives recepcions de materials culturals que no atenyen l'exigent i perdurable etiquetatge del clàssic. I més en un home com Steiner que prossegueix els estudis en centres que no fan més que aprofundir en un itinerari traçat i fins a cert punt planificat. Al *Lycée* de Manhattan s'obre a l'apogeu de la literatura francesa, després d'Atenes i Roma; i a la sobirania de la paraula, que inclou, com no, l'adhesió incondicional a Shakespeare. La inicial festa absorbent de Steiner cedeix el seu lloc, doncs, a unes posicions més aviat refractàries, menys versàtils. En un gest que l'honora, Steiner reconeix les miopies que l'assetgen, a causa de la veneració clàssica, però són a l'origen d'uns prejudicis que llasten un trajectòria intel-

lectual tan brillant, i ens alerten que l'elasticitat davant els fenòmens variats i imprevisibles de la cultura és incompatible amb els interessos monogràfics, per molt que aquests acoten l'àmbit prodigiós dels clàssics. Contraposar a hores d'ara una «alta cultura», reservada a l'elit, a una «cultura de masses», amb les butllofes maniquees que això comporta, ens revela un Steiner poc condescendent amb els nous llenguatges culturals –la fotografia, l'art més compulsivament contemporani, el cinema fins a cert punt– i, encara més, amb els de la cultura popular, el tret distintiu de la qual seria el consum per part d'àmplies audiències: futbol, telenovelles, música *pop*. Steiner, per descomptat, l'admet en nom dels «ideals i de les institucions de la democràcia». Diria que la *tolera*, més que la comprèn.

L'elecció entre l'abisme infranquejable o els ponts que hi ha entre cultura popular i cultura d'elit ha vessat rius de tinta polèmica. Els historiadors n'han dit la seua, i han acabat per impugnar el que en realitat és un fals dilema, en la mesura que parteix de la insistència de les inequívokes distàncies que separen ambdues, però esquiva les fèrtils i permanents interferències. Resulta estrany que Steiner hi quede atrapat, i a més des de posicions bregoses: en una ocasió es pregunta quina justificació podria tenir el seu enfrontament, com el Quixot i els seus molins de vent, a la cultura popular. Sovint no són fàcils de detectar, romanen en l'ombra, però mai no s'han estroncat els diàlegs mutus entre l'«alta» i la «baixa» cultura. ¿Quantes melodies i poesies subalternes són al darrere de sublimacions orquestrals i operístiques? Alt i baix són, a més, nomenclatures massa rígides que sovint cap-

gira el temps. Els sirventesos de Marcabrú, el *Sermó del bisbetó*, qualsevol dels *Carmina Burana*, són en el seu origen peces «populars», però en els dies que corren serveixen per al delit d'estrictes minories cultes. Potser tot es deu a una incompatibilitat generacional, però no deixa de ser una impròpia desmesura al·ludir a la regressió als grunys i als crits inhumans dels ídols del *pop* i les estrelles del rock, just després de recordar-nos la brutalitat política del segle xx. En fi, rebutgem allò que no entenem, cosa que no deixa de ser estrany en un Steiner que reflexiona amb finesa d'orfebre sobre la imprevisibilitat i la irreductibilitat de les notes damunt d'un pentagrama, enfront del llenguatge que se sotmet a un codi ineluctable fins en el més extremat dels avantguardismes. De la música busquem els efectes sobre l'«ànima i el diafragma», siga quin siga el seu receptacle, des del tam-tam dels bosquimans a la complexa simfonia. Com davant de qualsevol art o proposta literària, en la música tot convé excepte els prejudicis. Les salmòdies de Bob Dylan o Pau Riba, les balades dels Beatles, les cròniques urbanes de Lou Red, les visions de Leonard Cohen i fins els moments més durs dels Rolling Stones també poden produir, com Mahler o Purcell, aquells rars moments d'intensa «espiritualitat», en transportar els oients «a les seues veritats alienes a la raó».

Amb tot, uns dels millors moments del llibre és precisament quan Steiner aboca tots els seus dots especulatius a raonar sobre la música i la seua definició, com a problema en la seua relació amb el llenguatge, ara i adés conflictiva perquè col·lisiona amb els actes de la parla i la consciència humana. No és nova de cap de les

maneres la qüestió. Joan Fuster, al seu *Diari*, ja es plantejava si era lícit justament «parlar» de música, i dubtava que fóra el mitjà adequat atès que implica la reducció a uns recursos verbals limitats. En efecte, confinar a paraules la «Patètica» de Beethoven —un quadre també— ens situa davant un mal pas. La música és una altra cosa, car pot contenir contradiccions, inversions, contrapunts, la simultaneïtat d'innombrables veus, radicals ruptures de la temporalitat. Sándor Márai percep l'inquietant *llenguatge* que subjau en les fondures de la música i escriu, a *L'última trobada*, a propòsit de Konrád: «tenia por de la música, amb la qual mantenia una relació secreta, que no només implicava la seva consciència sinó també el seu cos: com si el sentit més profund de la música consistís en una mena d'imposició fatal que podia fer que es desviés del seu camí i que alguna cosa dintre seu es trenqués... Però la música que agradava al Konrád no estava feta per impressionar, tocava la passió i els remordiments dels homes, feia que en el cor i en la consciència sorgís el sentit d'una vida més real». I és que, com diu Steiner, la música, com a moviment i figuració primordial de l'esperit humà, juntament amb la dansa, anuncia un ordre d'existència més pròxim que el llenguatge al misteri de la creació.

Plató ja la temia, la música. Res millor per propalar una consigna que transmetre-la en forma de cançó. Les revolucions —les subversions de l'ordre— troben les seues imprescindibles audiències populars en les emocions desbocades a frec dels himnes. Perquè himnes ho van ser la *Marsellesa*, el *Grândola Vila Morena* de José Alfonso en el Portugal del 75 o la mateixa *Estaca* que algun dia hem cantat. La irracionalitat cap

a la qual ens pot llançar la música, Woody Allen —un jueu apassionat del jazz— la il·lustra en uns dels seus esquetxos morçacos de paraules: cada volta que escolte Wagner em vénen ganes d'envair Polònia.

Així com la música és un discurs aliè a la veritat i a la falsedat, també els jueus són, si bé és mira, un poble aliè a la lògica de la història —sempre que acceptem això, que la història té alguna «lògica». Malgrat les diàspores i els progròms, malgrat els exilis i l'Holocaust, malgrat les persecucions els jueus no sols han resistit dos mil anys de puntellons i travetes sinó que a més han erigit un Estat que més tard o més d'hora serà reconegut fins pels seus més obstinats enemics. La història ha devorat pobles, ètnies, grups humans solidificats per creences religioses, imperis poderosos. Els israelites han sobreviscut a les insídies multiplicades fins a l'absurd. La resistència a l'assimilació és formidable. Com formidable i fonamental ha estat l'aportació jueva a la cultura occidental: Kafka, Freud, Wittgenstein, Schoenberg, Marx, Einstein. La llista és interminable.

Arribat en aquest punt haig de confessar les pròpies perplexitats. La «qüestió jueva» se m'escapa en una allau de matisos, d'impossibles sentiments, de patiments mai experimentats. No podria mai dir dels jueus allò de «certament un poble escollit i un club als quals no renuncio», com afirma Steiner sense manies. La Shoah és una metàfora de l'horror, però no la porte, no la puc portar, tatuada a la pell. Tampoc no duc els senyals de Srebrnik, de Grozni o d'Hiroshima. Sóc un observador perplex, que pot arribar a identificar-se i a fer seu el dolor aliè, però el problema essencial continua sent patrimoni exclusiu dels seus veritables protagonistes. Fa la impressió

que ara Steiner més que dialogar amb tothom es dirigeix als «seus», inclosos els seus propis fantasmes; i prou que ho aprofita per exorcitzar-los. Llegint les pàgines sobre el problema jueu hi ha la incòmoda sensació d'escoltar sense voler una conversa en l'habitació del costat. Una conversa en alguns fragments de la qual, possiblement per l'estranyesa, hi sura un escreix de metafísica —«Israel és un miracle indispensable»— i d'ingenuïtat —el jueu com a etern errant i camarada amb els vents com a antídote per a la desaparició— al cap i a la fi en un nord-americà que ha renunciat a parlar l'hebreu i a instal·lar-se en el vesper de «Palestina», eludida, tot siga dit, dins uns genèrics pobles veïns, enemics implacables i cíncics que ansien esborrar la pústula israeliana del mapa. Però Steiner, en el balanç final de la seua vida, constata l'errata del qui s'ho ha mirat des de fora, i lúcidament reconeix que només els que viuen a Israel, «sota un perill imminent i cercats per l'odi», estan en condicions de respondre al significat i la justificació d'una nació com aquesta.

Això també és política, encara que a Steiner el terme «política» li resulte massa pretensió, una inversió en partits i disciplines confessionals que mai no ha subscrit. És, probablement, la condició indispensable de l'intel·lectual, la de treballar en llibertat i evitar militàncies orgàniques que podien comprometre seriosament l'objectivitat de les seues reflexions. Ell mateix es considera un «anarquista platònic», una etiqueta més aviat per a *épater* mesocràcies amb vocacions romàntiques o cinematogràficament revolucionàries —i que solen usar conservadors versats en lletres reticents a definir-se de dretes— que per a precisar amb exactitud els contorns

d'un pensament polític, i ho dic en nom no tant del pacífic filòsof atenès com de l'autogestionari i corrosiu anarquisme. No es pot ser anarquista, de qualsevol pelatge, i sostenir la necessitat de l'«Estat» d'Israel.

Steiner més aviat és un bon exemplar del liberalisme antidogmàtic, que resisteix l'envestida del pensament únic. Un mèrit que no podem concedir a qualsevol que viu de fabricar idees o d'administrar pedagogies universitàries. No és estrany, doncs, que desconfie de la teoria en les humanitats, en els estudis històrics i socials, en l'avaluació de la literatura i les arts. Les humanitats no serien més que narratives de la intuïció. Tot i l'abús de la teoria, en particular en les convulsives dècades dels seixanta i setanta en què Steiner madura el seu pensament, tot i la justa reivindicació del caràcter narratiu, em sembla massa poc per a unes «ciències socials» que exigeixen procediments i verificacions de processos socials complexos, mètodes sofisticats, hipòtesis de partida i objectius del coneixement. Sense un utilitat conceptual, la història almenys, seria un pur joc arbitrari, una mera especulació amb fets.

Steiner no s'instal·la en la comoditat de la neutra erudició. La seua acció va dirigida cap a una societat contemplada amb un amarg pessimisme. Mai la història no s'ha saldat amb tanta crueltat com la del segle amb què clou el segon mil·lenni. No és sols el nombre terrible de morts, és la forma, de vegades ontològica, com s'ha produït la mort. L'home, aquest estrany animal lingüístic, és capaç de crear les més sublimes excel·lències morals i intel·lectuals, atret per l'irresistible esplendor de l'inútil, i de perpetrar les més execrables atrocitats, de destruir pel sol plaer de

destruir. Davant l'aluminosi que afecta l'estructura de les democràcies occidentals, Steiner no amaga el cap dins l'ala. És un home de compromisos morals, de responsabilitats cíviques. Aquest jueu nord-americà es mira el món com llegeix un clàssic, com un intercanvi de preguntes i respostes. Steiner reacciona, i amb les seues literatures i des d'una radical llibertat irrenunciable tracta d'influir-lo, donant suport a qualsevol ordre social que atenuï la quantitat d'odi i de dolor en l'existència humana.

Encara n'hi ha molt més en el llibre, notes sobre els seus mestres, la reivindicació de la Universitat i l'ensenyament, les reflexions de l'agnòstic sobre Déu amb passatges commovedors. El sentit de l'especificitat sens nombre, de les múltiples singularitats que habiten el planeta, que va descobrir quan era un marrec davant un llibre il·lustrat d'heràldica, el porta al rebuig dels uniformismes, començant pel lingüístic. Steiner lloa les bondats de Babel, de totes les llengües per petites i marginals que siguen, perquè cada llengua engendra i articula la seua pròpia visió del món. Contra la pol·lució dels sorolls, la pesta de les acaballes del mil·lenni, proclama la necessitat dels silencis, que col·lecciona. Probablement, el melòman té la millor oïda per escoltar la música del silenci. Per això necessita de tant en tant fugir de l'enrenou del carrer 47 de Nova York per perdre's per qualsevol carrer tranquil d'Europa, com ara el barri jueu de Girona o el llogaret del Franc Comtat que s'absté d'anomenar per preservar-li l'anonimat. Europa és una fascinació, perquè a diferència dels paisatges dels Estats Units, aliens al pensament i al dolor humans, s'hi

sent la pressió inconscient de la història, el pas lent del temps, una geografia domesticada per l'home i la cultura.

Tot plegat parla d'un home de vastes curiositats, en un document que revela les traces essencials d'un exigent itinerari intel·lectual. Si cap objecció podíem retraure al llibre és la brevetat amb què tracta tants problemes de la història de les idees, de la teodicea i de la literatura, de la cultura o de la filosofia del llenguatge. Steiner hi passa de puntetes, de vegades en anacoluts trepidants. Les seues pinzellades són vigoroses però escasses, com si hagués preferit l'esbós al retrat perfectament acabat. També això és una estratègia narrativa, que inclou la gasiveria amb què obre l'àmbit de la vida estrictament privada. El lector segur que en voldria més. L'altra objecció no és imputable a l'obra sinó a la traducció. Més que la sintaxi sovint torturada, que no deixa transpirar l'elegant i agradable prosa d'*Errata*, el problema és la invasió atrotinada de l'original sense haver copsat la finesa dels conceptes i, per tant, haver escollit paraules primordials que falsifiquen el pensament i el sentit. No pot ser mai el signe de la passió de Crist una «bardissa» (*thorn*) sinó una corona d'«espines»; no és el mateix «identificacions comunitàries», que «identitats comunitàries», com caldria, ni moralitat que moral. Deixem-ho córrer. Malament quedem davant un home com Steiner que durant tota la seua vida ha intentat actuar com a doble o triple agent, en procurar suggerir a una gran llengua i literatura la presència necessària de l'altra. □

Els fundadors del Regne de València

Josep Maria Salrach

Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval (2 vols.)

Enric Guinot

557 i 698 pp., 1999, Editorial Tres i Quatre

Seria difícil trobar un llibre tan voluminós com aquest, construït amb rigor científic, i amb més de vuitcentes pàgines de llistats de noms, xifres i percentatges, que això no obstant resulti engrescador, apassionant, de llegir. N'estic segur, serà un llibre molt llegit, fins i tot per aquells que procuraran ignorar-lo, i imagino que serà objecte de debat. És clar que potser confonc el desig amb la realitat. Imagino un debat d'historiadors i filòlegs, naturalment, però també de molta altra gent, gent que estima la història i gent que l'empra com a arma ideològica. De fet, si ho pensem, seria bo que el llibre fos debatut, a condició que el debat es fes amb criteris de racionalitat, perquè la discussió n'encoratjaria la lectura i el llibre compliria la seva funció principal: ajudaria els valencians a conèixer-se millor i així, lluny de complexos i falsedats històriques, afrontar el present i el futur sense temors.

Per què dic que el llibre és ensems apassionant i científic? Senzillament perquè al meu entendre és l'obra (no una, l'obra)